

Ю.О. Сасенко,
асистент кафедри початкової освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Краєзнавчий підхід до ознайомлення учнів молодших класів з природою дає можливість реалізувати завдання екологічного виховання формування екологічного мислення. Значення краєзнавчого принципу полягає у тому що, сюди належить широке залучення краєзнавчого матеріалу: вивчення природи, праці людей у тієї місцевості, де живе учень, якого навчають краєзнавчій роботі. Цей принцип дозволяє впливати на духовний розвиток молодших школярів; вивчати природу внаслідок безперервного спілкування та єднання з нею. Також краєзнавчий принцип дозволяє реалізувати такі дидактичні принципи, як перехід від близького до далекого, від невідомого до відомого.

Ключові слова: *екологічне мислення, учень початкових класів, майбутній вчитель, краєзнавство.*

Аннотация. Краеведческий подход в процессе ознакомлению учащихся начальных классов с природой дает возможность реализовать задачи экологического воспитания, формирование экологического мышления. Значение краеведческого принципа заключается в том что, сюда относится широкое привлечение краеведческого материала: изучение природы, труда людей в той местности, где живет ученик обучаемого краеведческой работе. Этот принцип позволяет влиять на духовное развитие младших школьников; изучать природу вследствие непрерывного общения и единения с ней. Также краеведческий принцип позволяет реализовать такие дидактические принципы, как переход от близкого к далекому, от неизвестного к известному.

Ключевые слова: *экологическое мышление, ученик начальных классов, будущий учитель, краеведение.*

Summary: Local history approach in the process of acquaintance of primary school pupils with nature makes it possible to realize the tasks of ecological education, formation of ecological thinking. The meaning of local lore principle implementation is in wide involvement of the local lore materials: study of the nature, people`s works in the area where the student lives, so student is successfully learning the local lore. This principle allows us to affect the spiritual development of primary

school students to study nature due to endless communication and communion with it. Local lore principle is rather comprehensive and there is also opportunity for realization of such didactic principles as the transition from the nearest to the further and from known to unknown.

Key words: ecological thinking, primary school pupils, future teacher, study of local lore.

Постановка проблеми... Серед загальних та специфічних принципів навчання природознавству слід виділити краєзнавчий принцип. Його значення полягає у тому що, сюди належить широке залучення краєзнавчого матеріалу: вивчення природи, праці людей у тієї місцевості, де живе учень, якого навчають краєзнавчій роботі. Цей принцип дозволяє впливати на духовний розвиток молодших школярів; вивчати природу внаслідок безперервного спілкування та єднання з нею. Також краєзнавчий принцип дозволяє реалізувати такі дидактичні принципи, як перехід від близького до далекого, від невідомого до відомого.

Аналіз досліджень і публікацій... Особливо цінною для краєзнавчого навчання і виховання стала пропозиція Я. Коменського зобов'язати «кожного смертного досконало знати своє земне житло, а кожний народ – знати ціну собі і своїм сусідам, зрозумівши в результаті вивчення, якою частиною цілого є, де розташований, якими багатствами природними і духовними володіє» [1].

Передові ідеї К. Ушинського, Н. Вессель щодо використання місцевого матеріалу з метою навчання дітей продовжували Д. Семенов, П. Белоха, М. Овчинников, О. Герд та інші. Широкого поширення набула музейна діяльність, яка розглядалась як «інструментарій для розумового і морального вдосконалення населення». Зокрема С.Ф. Русова вважала, що виховання дітей на основі вивчення ними духовних і матеріальних скарбів рідного краю є природним процесом, що відповідає ментальності українців. Вона вказувала на важливість пошукового спрямування різних форм краєзнавчої роботи, за результатами якої обов'язково повинні створюватись музейні експозиції загальнопізнавального культурологічного спрямування.

В цей період на важливість краєзнавства, зокрема розгортання шкільної краєзнавчої роботи вказують С.Л. Рудницький, П.А. Тутковський, В.О. Геринович, М.І. Яворський та багато інших українських вчених та педагогів.

В історичному контексті проблема краєзнавчої освіти позначена думками великих мислителів і педагогів (Демокріта, Арістотеля, Я.А. Коменського, Г.С. Сковороди, Ж.-Ж. Руссо, Л.М. Толстого), щодо необхідності гармонізації через освіту і навчання взаємопов'язаного розвитку людини і природи; внеском кількох генерацій українського громадсько-педагогічного сподвижництва

щодо: поєднання національної ідеї з освітою, поширення і впровадження її в життя (М.С. Грушевський, М.П. Драгоманов, М.І. Пирогов, І.І. Срезневський, К.Д. Ушинський, Т.Г. Шевченко та інші), зокрема в студентських аудиторіях (В.Б. Антонович, Н.П. Дашкевич, Н.В. Молчановський, Д.І. Багалій, М.О. Маркович та інші); українізації педагогічної думки і практики освіти (Х.Д. Алчевська, М.М. Аркас, Б.Д. Грінченко, С.В. Васильченко, М.О. Корф, Т.Г. Лубенець, С.Ф. Русова, С.С. Сірополко, Й.Ю. Федбкович, І.Я. Франко та інші).

Виклад основного матеріалу дослідження... Великого значення надав краєзнавству В.О. Сухомлинський. В його працях, численних статтях є думки про педагогічні функції краєзнавчого матеріалу і дослідництва дітей. Він прагнув, щоб усі роки дитинства навколишній світ, природа постійно живили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями та уявленнями, щоб закони мислення діти усвідомлювали як струнку будову, архітектура якої підказана ще більш струнким витвором – природою. Серед цих законів в наш час особливе значення набуває екологічне мислення. Його формування передбачено з використанням краєзнавчого підходу.

Відповідно до державного стандарту початкової освіти для організації вивчення програмованого матеріалу навчального предмета «Природознавство» варто використовувати місцевий природознавчий матеріал, регулярні екскурсії у природу, у краєзнавчий або природознавчий музей, будинок природи.

Програма кожного класу передбачає ознайомлення з природою рідного краю. Зокрема, у першому класі вивчається тема «Рідний край» в зміст якої входить вивчення природи та представників рослин і тварин свого краю. Учні повинні досліджувати особливості природи краю. В другому класі ці знання поширюються та пов'язуються з сезонними змінами у природі. Учні повинні знати перелітних та осілих птахів своєї місцевості, уміти скласти характеристику рослин та поведінку тварин своєї місцевості відповідно до пори року. Вже в першому класі учнів вчать розуміти необхідність захищати рослин і тварин рідного краю. В другому класі наводяться приклади рослин і тварин свого краю, які занесені до Червоної книги України, формується поняття про їх значення: цей матеріал поглиблюється у третьому класі. Крім того, учні повинні знати корисні копалини своєї місцевості. Особливостями краєзнавчого підходу до формування екологічного мислення у четвертому класі є не тільки детальне вивчення характерних особливостей представників різних груп тварин на прикладі своєї місцевості, але і з середовищем їх існування. Формується поняття про необхідність охорони рослин і тварин, про правила поведінки в природі. Важливе значення у плані формування екологічного мислення має краєзнавча екскурсія «Різноматність рослин і тварин рідного краю». Вона передбачає проведення спостережень. До програми з природознавства входить вивчення заповідних

територій рідного краю. Це дає можливість формувати необхідний екологічний підхід до навчального процесу. Цьому також відповідають дослідницький практикум на тему: «Що можна зробити для збереження природи у моєму краї» та моделювання ситуації щодо збереження і захисту природи.

Ефективність використання краєзнавчого матеріалу в початковій школі визначається сукупністю взаємопов'язаних дидактичних умов: у процесі добору краєзнавчого матеріалу до уроку необхідно дотримуватись критеріїв: науковості, доступності, багатofункціональності, емоційної насиченості та особистої значущості для учнів; використання краєзнавчих відомостей має здійснюватися систематично та цілеспрямовано; під час розробки методики використання краєзнавчого матеріалу необхідно враховувати пізнавальні особливості молодших школярів, специфіку навчальних предметів та спиратись на пізнавальну активність учнів.

Вихідною умовою, що забезпечує ефективне використання краєзнавчого матеріалу на уроках у початкових класах, є добір його змісту за сукупністю названих критеріїв. Згідно з ними, краєзнавчий матеріал, який учитель планує використати на уроці, має бути: науково достовірним, перевіреним за кількома джерелами; доступним для розуміння його молодшими школярами, не переобтяженим зайвою, занадто детальною інформацією; співвідноситись із основним програмовим матеріалом. Так, наприклад, добираючи краєзнавчий матеріал до уроку «Охорона рослин», учителю потрібно подбати не лише про достатню кількість пізнавальної інформації про місцевих рослин (їх будову, пристосування до певних та специфічних умов життя, заходи щодо їх охорони та збереження, детальну інформацію про охоронні місця), а й навести яскраві приклади того, як людина може внести свій вклад у збереження тієї чи іншої.

Організована таким чином пізнавальна діяльність не лише розширює краєзнавчий кругозір учнів, а й виховує у них бажання зберігати й охороняти рідну природу. На цю особливість (єдність емоційного і пізнавального у навчальній діяльності школярів) звертав увагу В.О.Сухомлинський: «Спостерігаючи протягом багатьох років розумову працю учнів початкових класів, я переконався, що в періоди великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, а запам'ятовування відбувається найінтенсивніше... Думка учня початкових класів невід'ємна від почуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприймання навколишнього світу, – це вимога, що висувається законами дитячого мислення». Важливе значення має залучення учнів до вивчення місцевого матеріалу. Вони можуть робити (за власним вибором) невеликі повідомлення про місцеві рослини, тварини; добирати ілюстрації, виготовляти малюнки. Ще один шлях - вільний вибір учнями місцевих об'єктів для спостережень з

наступним обговоренням у класі їх результатів; врахування учителем змісту і обсягу пізнавальних інтересів учнів.

Ефективність використання місцевого матеріалу зростає, якщо він використовується систематично та цілеспрямовано, з урахуванням його багатофункціональності. Систематичність використання місцевого матеріалу забезпечується його регулярним застосуванням на багатьох уроках з природознавства. Причому, місцеві відомості, що опрацьовуються, мають бути не уривчасті й розрізнені, а впорядковані в певну, логічно побудовану, завершену систему. Тобто, починаючи навчальний рік, учитель має чітко визначити обсяг краєзнавчих знань та вмінь, який необхідно засвоїти учням та визначитися з темами уроків на яких місцевий матеріал буде використовуватися.

Цілеспрямованість процесу використання краєзнавчого матеріалу означає підпорядкування його меті уроку (навчальній, виховній, розвивальній). При цьому потрібно виходити із багатофункціональності краєзнавчих відомостей, зумовленої специфікою їх змісту та різноплановим пізнавально-виховним навантаженням. Так, місцевий матеріал, залучений до уроку, може використовуватись для ілюстрації та конкретизації основного програмового матеріалу; актуалізації знань учнів, їх чуттєвого досвіду; збудження інтересу учнів до нової теми; перевірки міцності та усвідомленості знань та вмінь учнів; закріплення та поглиблення вивченого матеріалу; розвитку самостійності учнів і підвищення їх активності зв'язку навчання з життям.

Поряд із навчальною місцевий матеріал виконує виховну та розвивальну функцію, тобто він сприяє вихованню в учнів любові до рідного краю, відповідального, гуманного ставлення до природи і праці людей. Розвивальна функція місцевого краєзнавчого матеріалу полягає в стимулюванні та розвитку пізнавальних психічних процесів учнів, їх мови, спостережливості.

Під час підготовки добираючи зміст краєзнавчих місцевих відомостей, необхідно віддавати перевагу конкретним фактам, предметам, явищам, які учень краще запам'ятає, тому що вони цікаві і викликають відповідно емоційний відгук. Для того, щоб сформувати в учнів правильне уявлення про той чи інший краєзнавчий об'єкт, учителю необхідно поряд із словесним описом його використовувати наочні краєзнавчі посібники. Це можуть бути гербарії місцевих рослин, колекції корисних копалин, що добувають у цій місцевості, зразки місцевих ґрунтів, слайди із зображенням із зображенням місцевих тварин, рослин, краєвидів тощо.

Для ознайомлення краєзнавчого матеріалом рекомендують використовувати різноманітні методи та прийоми навчання. Такі, як розповідь учителя про рідний край, бесіда, побудована на краєзнавчій основі читання

краєзнавчої літератури, спостереження над об'єктами рідної природи, яке проводять молодші школярі; сприймання ілюстративного та натурального наочного краєзнавчого матеріалу.

Вчитель визначає способи опрацювання краєзнавчого матеріалу та має його місце в структурі уроку. Відомості про рідний край використовувати на різних етапах уроку. Найчастіше це робиться, в процесі викладу основного програмового матеріалу для конкретизації та ілюстрації окремих його положень. Наприклад, для формування понять «дерева», «кущі», «трави», вчитель просить учнів пригадати назви відомих їм місцевих дерев, кущів, трав'янистих рослин. Відповіді учнів учитель доповнює цікавими відомостями про місцеві рослини та супроводжує їх показом гербарію, малюнків, ілюстрацій.

Для формування екологічного мислення учня важливе значення має те, що до сучасної природничо-наукової освіти входить вивчення рідного краю. Це дає можливість сформувати поняття рідного краю як довкілля людини. Учні повинні знати та спостерігати природу краю, господарську діяльність людей у різні пори року, повинні досліджувати екологічні зміни у рослинному довкіллі, знати заповідні місця свого регіону.

Для України надзвичайно важливе значення мають педагогічні праці С.Ф. Русової, однією з провідних ідей було формування дитини засобами рідної природи. У роботі «Нова школа» вона переконливо доводить, що природознавство можна визнати за першу науку малих дітей. Це джерело найпотрібніших наукових знань, що дисциплінує розум, привчає дитину до пильних спостережень, до послідовних висновків. Потрібно виховати у дитини почуття любові до рідного краю, і це дасть свої позитивні результати, коли виховання поставлене на національний ґрунт? «Ми можемо любити тільки те, що знаємо, – писала С.Ф. Русова, – і треба дати змогу дітям побачити хоч найближчі місцевості, знати в них кожен річку, озеро, острів, тощо, знати рослинність, звірів свого краю, чим люди займаються, біля чого вони працюють» [2].

Видатний український педагог В.О. Сухомлинський кожен подорож у природу називав уроком мислення, уроком розвитку розуму, в процесі спілкування з природою дитина нагромаджує чуттєві враження. Природа допомагає дітям зрозуміти велич людської праці, формує емоційну сферу.

Знання історії становлення принципу краєзнавства в початковій школі дає можливість грамотно розробляти методи та форми сучасного ознайомлення з довкіллям учнів початкових класів, якими повинен володіти вчитель.

Протягом всього навчання в початковій школі на уроках природознавства учні знайомляться з довкіллям. В другому класі його пов'язують зі змінами у природі в різні пори року.

Довкілля, яке оточує дітей нашого краю, – це степова зона, яка сформувалась за умов недостатньої зволоженості, тому рослини мають свої особливості – щетиноподібна форма листків (ковила, житняк), опушення рослин (шавлія, полин). На місці колишньої степової рослинності розкинулися безкрайні лани сільськогосподарських культур. Разом з тим, в багатьох куточках діти зустрічаються з різними рослинами, тому вчителі повинні їх добре знати і створювати гербарії цих рослин. В квітні в степах починають цвісти степові ефемероїди гадюча цибулька, тюльпан Шренка, півники карликові, горицвіт весняний. Ще раніше з'являється крупка весняна, рослини родини хрестоцвітих та інші. У травні починають колоситися злаки і серед них ковила. Знайомство з щею рослиною, з особливостями їх розмноження допоможе сформувати у дітей поняття про необхідність її збереження. Учні повинні знати, що красиві пухнасті частини рослини – це її плоди. Остюк сприяє поширенню плодів ковили. Він підтримує зернівку, коли її несе вітер і та падає на землю завжди тонким кінцем. У сухому повітрі нижній голий кінець остюка закручується, а у Бологому розкручується і таким чином „загвинчує” зернівку в ґрунт на певну глибину. У червні цвітуть шавлія, медоносна і лікарська рослина, волошки руські з лимонно-жовтими котиками квітів, вероніка степова з яскравими синіми дрібними квітками, зібраними у густу виструнчену китицю та багато інших. Серед рослин багато видів, які мають лікарське значення. Вчитель повинен знати їх характеристику, застосування, мати гербарій цих рослин та роздатковий матеріал.

В початковій школі формується поняття про дикорослі та культури рослини. Особливу увагу слід приділяти плодовим та овочевим культурам. Для нашого краю характерні значні площі плодових насаджень, зокрема – черешні. Згідно з програмою в початковій школі вивчають ґрунт, його склад та особливості. Під час вивчення цієї теми учням можна пояснити, що піщані ґрунти найбільш придатні для кореневої системи черешні, тому в нашому краї вона поширена.

Формування поняття про різноманітність рослин рідного краю в нашій зоні можна розширити ознайомленням зі штучними насадженнями в парках та в лісництвах. Зокрема, міський парк м. Мелітополя, який був створений в 1928 році, являє собою значну колекцію декоративних рослин, в ньому висаджено більше 35 видів дерев та біля 30 видів кущів. Вчитель повинен знати ботанічну характеристику найбільш поширених видів, вміти проводити фенологічні спостереження за ними. Відповідно до сучасних програм початкової школи

спостереження дітей в природі зокрема фенологічні, набувають особливого значення, вони введені до програми та підручників з природознавства.

На прикладі міського парку вчитель має можливість сформуванати поняття про природні угруповання. Учні усвідомлюють, що рослинний та тваринний світ парку належить до природничого біоценозу, але сам парк – це штучний біоценоз. Екскурсії в парк дають можливість не тільки формувати певні поняття, але й проводити екологічне та естетичне виховання. На прикладі стану дерев, кущів, декоративних рослин можна показати негативні приклади поведінки людей по відношенню до довкілля та пояснити учням правила грамотної поведінки. Вчитель пояснює учням, що міському парку в Мелітополі в 1960 році надано статус пам'ятника садово-паркової архітектури, він охороняється державою. Це спонукає дітей більш уважно придивлятися і помічати красу, яка їх оточує особливості викладання в початковій школі полягають в тому, що вчитель повинен не тільки добре знати матеріал, але і цікаво його подати. Відомі педагоги К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський вважали, що володіння мистецтвом розповідача – необхідна професійна якість вчителя. Вчитель повинен добре знати літературу, зокрема – поезію і використовувати її для надання розповіді більш яскравих барв. Поетичні твори наших класів Т.Г.Шевченка, Лесі Українки, В.Сосюри та інших розкривають красу рідної України, допомагають виховувати любов до рідного краю.

Висновки. Загалом, краєзнавчий підхід до ознайомлення учнів з природою дає можливість реалізувати завдання екологічного виховання формування екологічного мислення, тому що найближче оточення учня дає йому можливість зрозуміти різні аспекти взаємодії людини з природою, набути навички життя з нею у гармонії, зрозуміти необхідність її захищати.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Краєзнавча освіта, як один з важливих засобів створення культуротворчого середовища у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ, відкриває майбутньому вчителю початкових класів навколишній світ з усією багатогранністю складних взаємовідносин природи, суспільства і особистості, задовольняє потреби у самопізнанні, самореалізації, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій тощо.

При цьому краєзнавча підготовка майбутнього вчителя впливає на становлення вчителя як особистості, його соціалізацію і професійну діяльність. Це обумовлює необхідність дослідження змісту і технологій краєзнавчої освіти вчителя, як важливої проблеми педагогічної науки і практики.

У вищих навчальних педагогічних закладах за результатами науково-педагогічних досліджень у навчально-виховний процес впроваджуються нові концептуальні моделі підготовки вчителя. При цьому технології професійної

підготовки використовуються як інструменти соціалізації і індивідуалізації особистості майбутнього вчителя початкових класів. Краєзнавча підготовка майбутнього вчителя виступає імперативом як формування узагальненої моделі педагогічного фахівця, так і набуття ним специфічно-рольових знань.

Пріоритетним у вирішенні означеної проблеми виступає конструювання змісту, визначення актуалізації технології, що детермінується її ознаками. Саме їх реалізація передбачає формування професійно необхідних рис та якостей особистості вчителя, зокрема стандарту краєзнавчої освіти та підготовки педагога.

Література:

1. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: М.: Учпедгиз, МП РСФСР, 1955. – 651с.

2. Русова С. Вибрані педагогічні твори. У 2 кн./ За ред. Є.І.Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є.І.Коваленко, І.М. Пінчук. – К.: Либідь, 1997. Кн. 1. – 272с. – Кн.2. – 230с.

3. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти// Вибрані педагогічні твори: В 2 т. –К.:Радянська школа, 1983. –360с.